

КРАТОВСКИОТ КНИЖЕВЕН ЦЕНТАР И КНИЖЕВНАТА ДЕЈНОСТ НА ПОП ЈОАН КРАТОВСКИ ВО ПОСТВИЗАНТИСКИОТ МАКЕДОНСКИ КНИЖЕВНОИСТОРИСКИ РАЗВОЈ

Илија ВЕЛЕВ, Скопје

Поствизантиските книжевноисториски процеси во Македонија го воспоставиле континуитетот на средновековната и на просветителската книжевна традиција, од којашто проникнало т.н. народно будење во преродбенскиот XIX век. Покрај Слeпчeнскиот книжевен центар значајна улога имал и Кратовскиот книжевен центар, којшто во развојниот контекст почнал да функционира како одраз на воспоставените историски искуства од византиската Словенска архонтија на св. Методиј Солунски во брегалничко-струмичкиот крај уште во периодот меѓу 845 и 855 година, како и со обновувањето на словенската брегалничка епископија од страна на св. Климент Охридски и заживувањето на книжевните процеси во тој крај од Македонија. Овој книжевен центар особено бил активен во периодот од XV век наваму, каде што работеле поистакнатите македонски книжевни дејци Димитар Кратовски, Радоња, Ѓуро и др. (XV век); поп Пејо (XV/XVI век); поп Лазар, протопоп Лука, Филимон и главниот книжевник и илуминатор протопоп Јоан Кратовски (XVI век); како и Михаил Кратовски (XVII век) и Вељко Попович (XVII/XVIII век). Поголемиот дел од студијата се однесува на истражувањата за протопоп Јоан Кратовски, како еден од поистакнатите книжевни дејци во македонскиот книжевноисториски развој.

Клучни зборови: Македонска книжевна историја, Кратовски книжевен центар, книжевни дејци, писмени споменици, протопоп Јоан Кратовски

1. ВОВЕД

Во поствизантискиот книжевноисториски развој на просторот на Македонија дошле до израз два истакнати книжевни центри: *Крајовскиој* и *Слепченскиој*. Ваквата ситуација не настанала како плод на новите развојни духовни и книжевни процеси, туку се должела на континуитетот во средновековната македонска книжевна традиција

од кирилometодиевскиот период наваму, т.е. преку негувањето на традицијата на Охридската и на Кратовската (Брегалничка) книжевна школа. Охридската книжевна школа ја основале и ја развиле Кирилometодиевите ученици светите Климент и Наум Охридски кон крајот на IX и почетокот на X век, а нејзините духовни и книжевни искуства влијаеле во југоисточниот европски културен простор – сè до Русија.¹ Кратовската (Брегалничка) книжевна школа почнала да функционира како одраз на воспоставените историски искуства од византиската Словенска архонтија т.е. кнежевство на св. Методиј Солунски во брегалничко-струмичкиот крај уште во периодот меѓу 845 и 855 година, како и со обновувањето на словенската брегалничка епископија од страна на св. Климент Охридски и заживувањето на книжевните процеси во тој крај од Македонија.² При подигањето на катедралниот храм посветен на светите Петнаесет Тивериополски (Струмички) свештеномаченици во обновената словенска брегалничка епископија се пренеле и дел од моштите на споменатите општохристијански светители од Струмица во Брегалница. По тој повод св. Климент напишал оригинална химнографска творба на црковнословенски јазик *Канон на светиите Петнаесет Тивериополски свештеномаченици*, во чијшто акростих го засведочил и сопственото име како автор (ВЕЛЕВ 2002: 111–121). Како резултат на овие две книжевни школи во македонската средновековна писмена традиција се одвоиле и два правописни ситеми: охридски и кратовски. Од книжевната традиција на Кратовската (Брегалничка) книжевна школа во XV и XVI век се развил *Кратовскиот книжевен центар*, а во XVI век *Слејченскиот книжевен центар* се развил како еден од носителите на традицијата на Охридската книжевна школа.

2. КРАТОВСКИ КНИЖЕВЕН ЦЕНТАР

Во книжевноисториски развоен контекст *Кратовскиот книжевен центар* одиграл влијателна улога, приближна на онаа што ја имал

¹ За Охридската книжевна школа поопширно види кај KONESKI 1957: 177–194; ВЕЛЕВ 2014: 126–136.

² За Кратовската (Брегалничка) книжевна школа поконкретно види кај ВЕЛЕВ 2000: 44–64; ВЕЛЕВ 2014: 176–184.

Охридскиот книжевен центар при самиот развој на словенската писменост од крајот на IX и почетокот на X век. Така и во научната литература се среќаваат определници: *Крайовска книжевна школа, Крайовски правописен систем, Крайовски книжевен центар*, и сл. (УГРИНОВА-СКАЛОВСКА 1986: 51–55; ПОП-АТАНАСОВ 1989: 152–154). Определницата книжевна школа се третира врз основа на специфичните текстолошки, јазични и правописни карактеристики во писмените споменици (сочувани ракописни книги) што настанале на пошироката територија на северниот дел од Македонија во периодот меѓу XII и XIV век. Кратовскиот правописен систем се издвојувал наспрема охридскиот со доминантната употреба на малиот ер (Ѣ), со пограничена замена на носовките -он (Ж) и -ен (Љ), замената на -јат (Ѣ) во а, и др. Кратово важел и како посебен книжевен центар, во чии цркви, околни манастири и граѓански домови се пишувале, преведувале и се препишувале ракописни книги од повеќе жанровски структури. Во сочуваното македонско ракописно наследство од средновековниот период поголем број на книжевни споменици се поврзуваат со Кратовскиот книжевен центар. Меѓу постарите од нив се: Хлудовиот триод, Струмичкиот апостол, Радомировото евангелие, Добрејшовото евангелие, Евангелието на поп Јоан, Дечанскиот псалтир, Кратовското евангелие, и др. Овој книжевен центар особено бил активен во периодот на XV-XVIII век, откако турско-османските завојувачи ја согледале важноста на Кратовската област како рударско и трговско богато подрачје од коешто можат да имаат материјална корист, поради што и овозможувале разни привилегии пропишувани со специјални повелби (ПОП-АТАНАСОВ; ВЕЛЕВ; ЈАКИМОВСКА-ТОШИЌ 1997: 103–130).

Сè до почетокот на XI век оваа област од Македонија била позната како Брегалничка, до кога постоела и т.н. Брегалничка словенска епископија. Веќе од 1018 година, значи по падот на Самуиловото словенско владетелство и со враќањето на византискиот државен, политички и духовен протекторат на просторот на Македонија била укината Брегалничката епископија, при што се активирала Морозвидската епископија (во денешното село Мородвизд), а овој крај почнал да се нарекува како Злетовска област. Натаму во XIV век новото осовојувачко српско владетелство во Македонија го преместило

седиштето на епископијата во Лесновскиот манастир, при што и нејзината диоцеза се преименувала како Злетовска. Во втората половина на истиот век (по 34 години постоење) таа епископија била укината, а нејзините епархии се приклучиле кон Велбуждската т.е. Кустендилската (Бањска) митрополија. Веќе со стапувањето на турското владеење со Македонија од крајот на XIV век наваму, а особено со издигнувањето на Кратово во голем рударски центар во XV век, оваа област почнала да се именува како Кратовска (СИМИЌ 1914: 146; ПОП-АТАНАСОВ; ВЕЛЕВ; ЈАКИМОВСКА-ТОШИЌ 1997: 103–104). Рударското богатство создало добри услови за развојот на оваа област во истакнат духовен и културно-книжевен центар, а месните имотни првенци (меѓу кои биле локалните кнезови – браќата Никола и Ѓорѓи Пепик и Никола Боичиќ) помагале во изградбата или во обновувањето на повеќе цркви и манастири во тој крај. Тоа придонело за зголемување на монаштвото и за развојот на книжевната дејност, при што се издигнала богатата книжевна традиција во Кратовскиот книжевен центар. Овој книжевен центар не функционираше само во потесната Кратовска област, туку кон него гравитирале уште локалните центри и скрипториуми по црквите и манастирите од Крива Паланка, Овчеполието, Куманово, манастирите Лесновски, Осоговски, Пчињски, Карпино, Матејче и др. Особено е за истакнување улогата и значењето на околниот Лесновски книжевен центар, без којшто нема да е комплетен историскоразвојниот преглед на македонската средновековна книжевност (ВЕЛЕВ 1997).

Заживувањето на интензивната дејност во Кратовскиот книжевен центар во XV век било плод на стопанско-економскиот развој на североисточниот дел од Македонија, а со тоа околните цркви и манастири стекнале благопријатни услови во нив да престојува бројно монаштво и свештенство, меѓу кои имало и мошне опитни книжевни дејци. Историскиот преглед на македонската книжевност од тој период ги засведочува имињата на истакнатите книжевни дејци од рангот на Владислав Граматик, Димитар Кантакузин или Мардариј Серски, чијашто книжевна дејност има огромно значење и за историските развоји на соседните јужнословенски книжевноисториски процеси (ЈАКИМОВСКА-ТОШИЌ 2001: 11–43; ПОП-АТАНАСОВ; ВЕЛЕВ; ЈАКИМОВСКА-ТОШИЌ 2004: 207–261). Сосема рамноправно до

нив се подредува и дијак Димитар Кратовски, најистакнатото име од Кратовскиот книжевен центар во периодот на XV век.³

Се претпоставува дека дијак Димитар Кратовски се родил на самиот почеток од XV век во градот Кратово, а своето образовно и книжевно издигнување го стекнал кај својот учител кир Нифонт Веројатно и во личноста на неговиот учител треба да се идентификува опитен книжевен деец од овој центар (ПОП-АТАНАСОВ; ВЕЛЕВ; ЈАКИМОВСКА-ТОШИЌ 1997: 107). Во книжевната историографија дијак Димитар е познат како мошне опитен книжевен деец кој го препишувал на словенски јазик *номоканоний* или *законикой* (т.е. зборник со правно-канонска содржина), каде што се соединети нормите на световното и на црковното право. Всушност, неговиот препис се однесува на реформираната структура на овој вид книжевно-правен жанр, што ја извршил византискиот писател Матеј Властар во 1335 година, позната под називот *Синџагма*. Овој книжевен зафат го направил по барање од охридскиот архиепископ Доротеј во 1466 година, кога тој бил во Кратово. Од причина што во охридската соборна црква имало само ракописен законик (номоканон) напишан на византискогрчки јазик, охридскиот архиепископ Доротеј побарал од кратовскиот книжевник Димитар да препише таква ракописна книга на старословенски јазик. Податоците за тоа ги навел самиот Димитар Кратовски во поговорот кон неговиот препис на законикот во 1466 година. Во научните проследувања овој поговор се именува и како *Расказ за законийравилата со историско-лейшойисни белешки*. Во неговата содржина Димитар оставил податоци за самиот себе, за воените и за црковните состојби од тоа време во Охридската архиепископија и пошироко, а тие биле проследени со теолошко-морализаторски трактат. Интересна е и историско-летописната белешка за прогонувањето на Скендер-бег (Скендер-беј) од Албанија кон италијанските земји. Тоа е директен (современ) извор како сведоштво за легендарниот борец против мухамеданството Георги Кастриот, познат како Скендер-бег. Не се помалку важни и податоците за самиот превод на овој правно-канонски текст (ГЕОРГИЕВСКИ

³ За него е пишувано многу во македонската и во странската палеославистика, при што во оваа пригода упатуваме на неколку поважни македонски студии: ГЕОРГИЕВСКИ 1997: 55–68; ЈАКИМОВСКА-ТОШИЌ 2001: 241–246; ВЕЛЕВ 2008: 282–295 и др.

1997: 62–67; ВЕЛЕВ 2008: 287–295). Во првите 3 години преписот на *законикот* не бил испорачан во Охридската соборна црква туку престојувал во кратовскиот или во кумановскиот крај, кога кај себе го имал тогашниот најопитен книжевник Владислав Граматик. По порачка на книжевникот Димитриј Кантакузин во 1469 година Владислав Граматик го напишал својот панегирик, а во записот кон него презел 15-тина редови од поговорот на Димитар Кратовски кон законикот (номоканонот). Веќе кон средината на XIX век ракописот на дијак Димитар го имал кај себе и Виктор Григорович кога го посетил Охрид, при што веројатно ги отканал последните 10 листови и ги однел во Русија (денес се чуваат во Москва, Државна библиотека, збирка на Григорович, сигн. Ф. 87, бр. 1707). Натамошната судбина на овој ракопис не е позната, а Маја Јакимовска-Тошиќ претпоставува дека би можело идентификацијата да се бара во сочуваниот номоканон од софиската ракописна збирка при Бугарската академија на науките со инв. бр. 70 (ЈАКИМОВСКА-ТОШИЌ 2001: 33). Во сочуваниот фрагмент од 10 листови се застапени следните состави: на л. 1а – крајот на законикот, а на л. 1а-1б *список* на 83 митрополии и 39 архиепископии што ѝ биле потчинети на Цариградската патријаршија. На л. 1б-2б има краток *Латинско-македонски речник* со корпус од 67 зборовни единици, напишани со кирилско црковнословенско писмо (ПОП-АТАНАСОВ 2001б: 248–251; ВЕЛЕВ 2008: 284–286).⁴ На л. 3-8 е *йоговорои* на дијак Димитар Кратовски, а на л. 9-10 се преписите на две писма од молдавскиот војвода Стефан Велики до охридскиот архиепископ Доротеј и друго писмо со неговиот одговор од 1456 година.

Во Кратово во 1429 година книжевникот Радоња препишал празничен минеј со служби на големите празници за месеците февруари-август. Во еден период овој ракопис престојувал во библиотеката на околниот

⁴ Речникот претставува најстар досега евидентиран лексикографски труд што го поставува македонскиот јазик во речничко-толкувачки однос со друг јазик, во конкретниот случај со латинскиот. Ова мало речниче содржи корпус од 67 зборовни единици, напишани со кирилско црковнословенско писмо. Станува збор за аотирање на латинските зборовни заемки што се присутни во содржината на средновековниот номоканон (*законикот*) и нивен соодветен словеномакедонски превод. Самиот речник го составил авторот на редактираниот номоканон Матеј Властар во 1335 година, но словенскиот превод го напишал и веројатно го адаптирал кратовскиот книжевник дијак Димитар Кратовски во 1466 година.

Лесновски манастир и истиот денес се чува во Лесновската збирка при Универзитетската библиотека во Белград (сигнатура Ќоровиќ бр. 13). Од тие причини порано книжевникот Радоња и неговиот сочуван ракопис се сметаа дека произлегле од Лесновскиот книжевен центар (ВЕЛЕВ 1997: 113–114). Поновите истражувања што ги имавме извршено со колегата Ѓорѓи Поп-Атанасов на оваа Лесновска ракописна збирка во Белград покажаа дека во оштетениот дел од записот на книжевникот се распознава називот Кратово како место на пишувањето, а не Лесново.

Кон крајот на XV век во Кратовскиот книжевен центар работел уште и книжевникот Ѓуро. Тој е познат како препишувач на ракописен панегирик, што денес се чува во збирката на Зографскиот манастир на Света Гора под инв. бр. 103. Според содржината на записот што го оставил во ракописот се гледа дека тој бил подготвуван за препишувачка дејност кај неидентификуван опитен учител-калиграф, којшто имал духовен чин на иеродијакон (СТОЈАНОВИЋ 1988: бр. 9351; ПОП-АТАНАСОВ; ВЕЛЕВ; ЈАКИМОВСКА-ТОШИЌ 2004: 257). Станува збор за мешовит минејно-триоден тип на панегиричен зборник, во чијшто состав се интегрира полниот годишен циклус на големите празници.

Истражувањата покажуваат дека Кратовскиот книжевен центар бил најактивен и највлијателен во текот на XVI век, од кога потекнуваат и најпознатите книжевни дејци. Уште на самиот почеток од векот, кога основните услови од турското владеење станале потешки, со Кратово се поврзува и дејноста на поп Пејо – којшто во 1515 година заминал во Софија и го напишал житието за новомаченикот Ѓорѓи Кратовски. Тогаш на чело на организираноста на книжевната дејност застанал книжевникот, илуминатор и учител протопоп Јоан Кратовски, за кого ќе му посветиме посебно потпоглавие како пишувач и илуминатор во вториот дел од овој наш научен прилог.

Првиот евидентиран ученик на протопоп Јоан Кратовски бил познатиот книжевник поп Лазар Кратовски. Неговиот досега најстар евидентиран ракопис го пишувал во Кратово во 1564 година, по порачка на софискиот книжевник Матеј Граматик. Тамошните преписи на житието и на службата за св. Никола Нови и службата за апостолот Андроник биле подвргнати во еден зборник заедно со други преписи на

хагиографски, химнографски и ораторско-прозни состави, пишувани од друга рака. Ракописот се чува во Софија – ЦИАИ бр. 1521. Од изворната податливост се дознава дека во месец мај во 1571 година поп Лазар се преселил во Лесновскиот скит »Успение на св. Богородица Пиржанска«. Таму продолжил со активна книжевна дејност, при што се евидентирани уште два негови ракописи датирани од 1571 и 1572 година: службен минеј што се чува во Москва – ДИМ, Хлудов бр.148 и стиховен пролог што се чува во Загреб – ХАЗУ IIIc 14, Михановиќ 13 (ВЕЛЕВ 1997: 114–115; ПОП-АТАНАСОВ; ВЕЛЕВ; ЈАКИМОВСКА-ТОШИЌ 1997: 123, 269–270). Во истиот Лесновски скит иеродијаконот Силвестер дошол од Дечани и таму во 1538 година препишал минеј, којшто досега не е идентификуван дали е сочуван. За него се знае во научната литература од објавениот запис оставен во ракописот од раката на книжевникот Силвестер (СТОЈАНОВИЌ 1986: бр. 6250; ВЕЛЕВ 2001: 25–26, бр. 32).

Вториот ученик на поп Јоан Кратовски бил поп Петар. Во 1578 година тој заминал во Бугарија, приближно во периодот кога и неговиот учител заминал во Романија. Веројатно заминувањето од Кратово на двајцата непосредни соработници имало иста побуда. Така, во с. Пролеша, Софиско поп Петар препишал едно четвороевангелие што денес се чува во Софија – ЦИАИ бр. 28 (ПОП-АТАНАСОВ 2001а: 167; ПОП-АТАНАСОВ; ВЕЛЕВ; ЈАКИМОВСКА-ТОШИЌ 1997: 124). Во самиот ракопис на последниот лист 312а тој оставил своерачен запис, каде што се содржани единствените податоци за овој книжевен деец. Некои од бугарските истражувачи ја истакнуваат и тезата дека претходно поп Петар дошол во Кратово од Софија за да учи од книжевното и уметничко искуство на протопоп Јоан Кратовски. Но за тоа нема конкретни изворни податоци и ваквите тврдења се во границите на претпоставките.

Во истиот период во Кратовскиот книжевен центар работел и книжевникот протопоп Лука. Тој бил автор на писмото напишано до монасите во Слеченскиот манастир кај Демир Хисар. Писмото било напишано во Кратово во 1543 година, а истото претставува еден од постарите оригинални состави од македонската средновековна епистоларна книжевност. Книжевната вредност на неговата епистолија

била напишана на високо стилско и содржинско ниво, при што по извесно време (кон средината на XVI век) еден од водечките книжевни имиња во Слѣпченскиот книжевен центар Висарион Дебарски го препишал овој оригинален состав како образец во својот компилативен епистоларен зборник, познат како Слѣпченски писмовник – се чува во Москва, Државна библиотека, збирка на Григорович, сигн. Ф. 87, бр. 1734 (ВЕЛЕВ 2008: 317–319).

Во рамките на пошироката Кратовска книжевна школа гравитирал уште и скрипториумот во црквата »Св. Никола« во с. Војнег – Пробиштипско. Таму книжевникот Филимон препишал два псалтири со последование во 1510/20 година, а истите се чуваат во Белград, Универзитетска библиотека – сигнатури Коровиќ бр. 9 и 11. Во 1515 година тој препишал и ракописен апостол, при што основниот дел од него се чува во Белград – Универзитетска библиотека, со сигнатура Коровиќ бр. 6, а еден фрагмент е однесен во Санкт Петербург – Руска национална библиотека, сигн. F I. 488. Од неговата рака се идентификува уште и преписот на службениот минеј за месеците март-април што приближно се датира од втората половина на XV век, а бил пишуван во друг скрипториум. Денес овој ракопис се чува во Софија – Народна библиотека, инв. бр. 69/1939, опис бр. 899 (ПОП-АТАНАСОВ; ВЕЛЕВ; ЈАКИМОВСКА-ТОШИЌ 1997: 41–46).

Во XVII и XVIII век во Кратовскиот книжевен центар се истакнале уште двајца книжевни дејци: Михаил Кратовски и Вељко Попович.

Михаил Кратовски бил син на локален кратовски кнез, од кого бил испратен кај пеќскиот патријарх Паисиј на духовно и образовно издигнување. Во 1647 година се замонашил и го добил монашкото име Михаил. По иницијатива на наредниот пеќски патријарх Гаврил во 1648/49 година станал бањско-кратовски и штипски митрополит. Со својата духовна, културна и книжевна активност се истакнал како патешественик, летописец и културно-просветен деец. Пропатувал по многу места, при што престојувал во Молдова, Романија, Србија, Русија, Света Гора, Ерусалим, Палестина и по повеќе места во Македонија. Како надлежен архиереј на епархија што ги зафаќала кратовско-штипските средини, но и при неговите патувања, тој покажал извонредна грижа и љубов кон ракописните и старопечатени книги, а по нивните маргини

оставал бројни летописни белешки (ГЕОРГИЕВСКИ 1997: 77–80; ВЕЛЕВ 2003: 169–179). Во досегашните истражувања е идентификуван само еден ракопис, во чиешто пишување учествувал и Михаил Кратовски. Станува збор за антологиски зборник од 1653 година, што денес се чува во Московската синодална библиотека под инв. бр. 114.

Презвитер Вељко Попович бил роден кон средината на XVII век, а умрел во 1738 година. Првобитната книжевна дејност ја вршел во Кратовскиот книжевен центар, а по австро-турската војна во 1689 година го напуштил Кратово и во организација на пеќскиот патријарх Арсениј III заминал во Сремската епархија како парохиски свештеник, а подоцна и во Будимпешта. Таму се формирала бројна македонска колонија (АНГЕЛОВ 1983: 212–215; ПОП-АТАНАСОВ; ВЕЛЕВ; ЈАКИМОВСКА-ТОШИЌ 2004: 320–323). Во сите краеве каде што престојувал тој се занимавал со книжевна дејност. Познат е неговиот зборник од 1704 година пишуван во Будим, што се чува во Белград, во Патријаршиската библиотека под инв. бр. 36. Истата 1704 година препишал и избран фрагмент од хрониката на деспот Георги Бранковиќ. Оставил своерачен запис и во друг зборник од 1646 година, што се чува во Прага – Народен музеј, инв. бр. IX H 16 /Š 19/. Исто така се евидентира уште еден негов ракописен зборник кој го пишувал во 1706 година, а во почетокот на XX век се наоѓал во манастирот Гргетек на Фрушка Гора (ГЕОРГИЕВСКИ 1997: 83–84).

Како резултат на функционирањето на Кратовскиот книжевен центар во просветителската духовна и книжевна традиција меѓу XV и XVIII век проникнале и преродбенските народни пројави во североисточниот дел од Македонија.

3. ПРОТОПОП ЈОАН КРАТОВСКИ

Протопоп Јоан Кратовски бил еден од најистакнатите македонски книжевни дејци и илуминатори во XVI век, а истовремено бил и предводник на Кратовскиот книжевен центар – чијашто слава на истакнат калиграф и илуминатор била позната и надвор од Македонија – во Бугарија и во Романија. Тоа значи дека неговите сочувани ракописни книги се пишувани со извонредно калиграфско писмо, но и се илуминирани со цртање и со боење на ликовни минијатури на

кои се претставувани портретите на четирите евангелисти. Неговите сочувани ракописи поседуваат и најразлични други орнаменти, како што се големи или тесни лентовидни заставки, виџетки, иницијални букви, лигатурно писмо и сл.

Тој бил роден околу 1510 година во североисточниот македонски град Кратово, каде што станал свештеник и каде што се воздигнал во вешт книжевен деец и илуминатор, продолжувајќи ја вековната книжевна традиција на овој крај од Македонија. Уште од мала возраст се посветил на духовниот живот учејќи за свештеник и упатувајќи се во вештините на калиграфската преписувачка дејност. Сочуваните писмени извори сведочат дека во 1526 година, кога бил на 16 годишна возраст, добил задача од својот учител да препише поголема ракописна книга, при што веќе бил опитен да реализира вакви сложени книжевни обврски. Тоа и изворно се потврдува, зашто овој ракопис на младиот Јоан е сочуван до денес и се наоѓа во трезорот на Српската патријаршиска библиотека во Белград, каде што е заведен под инв. бр. 171 (БОГДАНОВИЌ 1982: 110, бр. 1588). Станува збор за молитвеник, зборник познат и под називот требник, кој го пишувал и го илуминирал мошне претпазливо зашто неговиот учител не бил во состојба почесто да го посетува, да го надгледува и да му помага. Сето тоа како сведоштво го запишал самиот тој во записот на крајот од ракописот на л. 360:

Изъ многорѣшши рабъ божји и Светие Троицѣ (пѣпѣ) Иѡан потрѣдивъ се исписахъ сѣю божьствъ нѣю книгѣ господинѣ моемѣ родителю въ лѣтѣ .Ѣ.л̄.д̄. (7034=1526) мѣсеца августа .л̄. (11) днь, а въ место богохранимо Кратово. Да отци и братие, молю ви, изъ бранѣ стадо Христово, словесниѣ ѡвѣцѣ до кога доходи сѣа книга, чѣтите исправляющѣ; аще ли что съгрѣшихъ, не кльните, понеже не писа дѣхъ свети, нѣ рѣка грѣшна, а ѡмъ слабъ, а мисли мѣ сметахъ печалию житѣа сега свѣта сѣтнаго, понеже бехъ и врѣмена зла, а съмрѣти по места често бивахъ, а по писанию кончина близъ, а ми не готови шѣрѣтаемъ се, а ѡчител мои мало прихѡждаше. Да молю ви, отци и братие, иже вас прочитаеть сѣе рѣцете: Богъ да прости ѡчителя моего и родители и списавшаго сѣю книгѣ, а вас Богъ да благослови въ вѣкыи, аминь (ВЕЛЕВ 2008: 321–322).

Јас, многугрешниоѣ роб божји и на свѣтаѣа Троица (ѣоѣ) Јоан, се ѣоѣрудив и ја напишав оваа божесѣивена книга за госѣодиноѣ, моѣоѣ родийѣл, во годинаѣа 1526, на 11 августѣ, во месѣоѣоѣ оѣ

Бога зашпишено Крајово. Зајшоа оџци и браќа, ве молам, како избрано Христово сѣаго и оџсменети овци (верници), до кого дојде оваа книга, чиијајте исправувајќи ја ако нешто сум џогрешил, но не колнејте, зашто не џишуваше Светиоџи Дух, џуку рака грешна и ум слаб, а и моџте мисли ми џречеа од џажноџи живоџи во суеџниоџи светџи, зашто беше и времето зло и честџо имаше умирања насекаде, а како што е џишано – крајоџи е близу и ние се заштеќнавме негоџоџивени, а и мојоџи учџиел малку ме џосеџуваше. Зајшоа ви се молам оџци и браќа, ако го џрочиџајте ова, речејте: Бог да го џпросџи мојоџи учџиел и родџиелџије, и џишувачоџи на ова книга, а вас Бог да ве благослови за навек, амин.

Текстот на ракописот го пишувал со тогаш актуелниот старословенски ресавски безјусов правописен систем, а низ листовите се забележува присуство на богата орнаментика, што го претставува книжевникот како надарен и вешт илуминатор уште на млади години. Таквите негови способности дошле до израз и во подоцнежните ракописи (ЈАНЦ 1971: 111–128). Всушност, од досега сочуваните негови засведочени ракописи се гледа дека тој активно се занимавал со книжевна и со илуминаторска дејност скоро шест децении, односно во периодот меѓу 1526 и 1583 година. За жал, во наредните 32 години од периодот кога го напишал првиот негов евидентиран ракописен требник не се идентификувани други ракописни книги пишувани и илуминирани од овој книжевник. Тоа не значи дека поп Јоан Кратовски го занемарил пишувањето и илуминирањето на словенски ракописни книги. Само за илустрација ќе наведеме дека два ракописни зборници од Музејот на Српската православна црква (Груиќева збирка, сигнатура 3-I-63, 3-I-68), во чиишто содржински основи се застапени текстови од требникот, според атрибуцијата извршена од М. Харисијадис (сличноста на писмото од неговата рака) му се припишуваат на Јоан Кратовски, а истите се датирани од втората четвртина на XVI век.⁵

Наредните негови сочувани ракописи датираат од периодот меѓу 1558 и 1579 година, кога тој пишувал и илуминирал словенски ракописни книги главно во Кратово и како учител се грижел за издигнување на идни опитни книжевници и илуминатори во Кратовскиот книжевен центар. Пред сè се

⁵ Позајмен цитат од ВАСИЛЕВ 1993: 47, 54 (бр. 12), 56 (бр. 29), 85 (сл. 15).

мисли на поп Лазар, поп Петар, протопоп Лука и др. Во тој период своите ракописи ги пишувал и богато ги илуминирал по порачка на истакнати книжевници или високи црковни достоинственици, кои повеќето биле од Софија во Бугарија. Од конкретниот 21-годишен период досега се сочувани 6 ракописи, при што 5 се четвороевангелија и 1 е литургиски зборник – служебник (ПОП-АТАНАСОВ; ВЕЛЕВ; ЈАКИМОВСКА-ТОШИЌ 1997: 118–122; ПОП-АТАНАСОВ; ВЕЛЕВ; ЈАКИМОВСКА-ТОШИЌ 2004: 283–285). Скоро во сите од нив оставил своерачни записи како изворна потврда за неговото авторство на преписите.

Во оваа пригода ние нема да се задржиме на досега евидентираните ракописи на поп Јоан Кратовски според хронолошкиот редослед на нивното пишување, туку најпрво ќе ги изнесеме основните согледувања за литургискиот зборник – служебникот. Тоа го правиме од причина што сите останати ракописи што се евидентираат дека се пишувани од неговата рака се преписи на новозаветниот библиски текст во составот на четвороевангелието, па би било пофункционално нашето истражување да го пренесеме систематизирано според жанровската припадност.

3.1. Служебник од 1567 година

Поп Јоан Кратовски го пишувал служебникот (познат уште и како литургијар) во месец август во 1567 година по порачка на неговиот истоименик попот Јоан од Софија. Овој изворен податок го запишал самиот тој на крајот од ракописот, на л. 102а:

Сїю бжѣтѣноу книгоу лѣтргїю, писа тах пѣн Іѡнѣ. въ мѣсто Кратово, въ лѣтѣ
р.з.ѣ (7075=1567) мѣца лѣста лювимомѣ ми братѣ квѣ пѣпѣ Іѡнѣ, въ Гарѣ дакїи.
(СПРОСТРАНОВЪ 1902: 23–24).

Оваа божесѣвена книга Лиѣтургијар ја напиша ѣоѣ Јоан во градоѣи Краѣово, во годинаѣа 7075 (=1567), во месец августѣ, за саканиоѣи ми браѣи госѣодиноѣи ѣоѣ Јоан во Сарѣакија (Софија).

Ракописот е сочуван и денес се наоѓа во трезорот на библиотеката на Рилскиот манастир во Бугарија, а е заведен под инв. бр. 1/23. Целиот окоричен кодекс зафаќа VII + 102 + V хартиени листови. Текстот е пишуван со средно полууставно писмо и со ресавски безјусов правописен систем. Содржинската структура му е пишувана според редактираната литургиска реформа од XIV век наваму, а кодексот ги содржи

литургискиот типик, литургиите на Јоан Златоуст и на Василиј Велики, како и преждеосвештената литургија (т.е. литургијата на »претходно осветените дарови«). Нешто подоцна основниот дел на служебникот бил проширен, кога на почетокот и на крајот од ракописот се допишале два дополнителни состави со кратки молитви. Тоа било вообичаено за реформираните текстолошки редакции на служебникот, зашто ваквите кратки молитви ги говорел свештеникот при богослужбата на вечерната, на утрената и на самата литургија. Обично тоа биле отпусни стихови со кои свештеникот ги завршувал службите, прокимените и причесните. Пред почетоките на секоја од службите книжевникот поп Јоан насликал прекрасно илуминирани заставки обоени со златна, сина и со црвена боја, а заглавните и почетните букви ги украсувал лигатурно и иницијално. Орнаментиката се карактеризира со тоа што е изработена во балкански стил, со неовизантиски исламски влијанија – типично за периодот кога е пишуван и е илуминиран ракописот.

Прилог 1: Служебник на поп Јоан Кратовски од 1567 година, Рилски манастир,
инв. бр. 1/23⁶

Appendix 1: The Prayerbook of Priest Jovan of Kratovo from 1567, Rila Monastery,
Inv. no. 1/23

⁶ Снимка добиена од дигиталниот архив »Българска ръкописна книга« при Факултетот за словенска филологија на Софискиот универзитет, Република Бугарија.

Другите досега идентификувани и сочувани ракописи од раката на поп Јоан Кратовски се четвороевангелија. Токму во овој новозаветен библиски текст доаѓале до најсилен израз неговите вештини на опитен калиграф и на вешт илуминатор. Всушност и самите преписи на четвороевангелието како важна богослужбена или проповедна книга се пишувале со поугледно калиграфско писмо, се илуминирале со побогата орнаментика, а се подврзувале и со поквалитетни орнаментирани па дури и оковани со позлатено сребро корици. Затоа и биле бројни порачките до овој мошне вешт македонски книжевник и илуминатор да изработува преписи на четвороевангелија.

3.2. Четвороевангелие од 1558 година

Најрано датираното сочувано четвороевангелие што го пишувал поп Јоан Кратовски е од 1558 година. Денес тоа се чува во трезорот на библиотеката на Зографскиот манастир на Света Гора под сигнатура *І.в.2*, Илински бр. 26 – Нов опис бр. 41 (КОДОВ; РАЙКОВ; КОЖУХАРОВ 1985: 82–84, бр. 41). Истиот ракопис е застапен со кратки археографски белешки и во последниот Каталог на словенските ракописи што се чуваат во Зографскиот манастир на Света Гора (РАЈКОВ; КОЖУХАРОВ; МИКЛАС; КОДОВ 1994: 40, бр. 25). Ракописот е целосно сочуван, а само е откинат еден лист меѓу листовите 308 и 309. Откинатиот лист се чува во Санкт Петербург, во Државната библиотека – збирка на Порфириј Успенски, сигн. *FL.599* (ОТЧЕТ 1885: 62, бр. 12). Содржината на откинатиот лист се однесува на текстот од евангелието по Јоан, глава XXI, стихови 12-20. Ова четвороевангелие е пишувано на I + 317 + II хартиени листови, со крупно полууставно писмо и со безјусов ресавски правописен систем. Четвороевангелието е преподврзано во поново време со виолетов картон, на грбот облепен со кожа. Пишувањето на ракописот од поп Јоан Кратовски е засведочено во неговиот запис, што го оставил на последниот лист 317б:

† Глава съвршителю Боу въ вѣкы вѣкомъ аминь :- Писа сїе стое и вжѣтъ вное
евѣлїе послѣдны въ сїѣнъ ныцѣхъ, пѣтѣ Івань. въ мѣсто Кратово :- Въ лѣтѣ
7066=1558) гкв8арїа кр8ѣ снїц8 .ї. л8нъны жѣ .31 :- (КОДОВ;
РАЙКОВ; КОЖУХАРОВ 1985: 83, бр. 41).

Глава на извршиѣлоу Богу во век и векови, амин. Ова свейто и

*божесѣвено евангелие го пишувa ѡследниоѡ меѓу свешѡенициѡе ѡѡ
Јоан, во градоѡ Краѡово. Во годинаѡа 7066 (1558) во јануари, круг на
сонцеѡѡ 10-ѡѡ, а на месечинаѡа 17-ѡѡ.*

Како што било вообичаено за овој книжевник при пишувањата на четвороевангелијата и на другите литургиски зборници, така и овде тој го збогатил ракописот со убава орнаментика во неовизантиски стил. Пред почетоците на текстовите за сите четири евангелисти се илуминирале големи правоаголни заставки со плетени растителни мотиви, обоени со златна, сина, црвена и зелена боја. Само на л.92б, каде што почнува текстот на евангелието по Марко е насликана минијатура со ликот на овој евангелист. Во подоцнежните негови сочувани четвороевангелија главно се насликани минијатури со ликовите на сите четири евангелисти. Содржината на четвороевангелието од 1558 година почнува со таблица на евангелските четива, што треба да се читаат за време на Великиот пост, почнувајќи од Неделата на митарот и фарисејот, на 12-те страстни евангелија, на четивата за Велигден, Томината недела и за целата година. Натаму следат текстовите на евангелијата по Матеј, по Марко, по Лука и по Јоан, а пред секое од нив има предговори од Теофилакт Охридски и содржини по глави. Следи месецословот, во којшто од словенските светители се застапени само спомените за св. Сава и Симеон Српски. Ваквата ситуација се објаснува поради српското духовно влијание во североисточните краевии на Македонија, што била изразено од XIV век натаму. Содржината во ракописот завршува со таблицата на евангелските четива што се читаат при различни треби (служења), показалец на 11-те евангелија за на утрената и на часовите преку Страсната седмица, како и со таблицата на евангелските четива што треба да се читаат од Неделата на сите светиии до Неделата на митарот и фарисејот. На крајот од ракописот, на празниот лист Пб, во поново време е запишан поменик со лични имиња за споменување при богослужбите.

3.3. Четвороевангелие од 1562 година

Овој препис на четвороевангелието од поп Јоан Кратовски го зедовме како основен според кој ги вршевме споредбените правописни, јазични, текстолошки и илуминаторски анализи врз другите сочувани

преписи на истата новозаветна библиска книга. Затоа и во овој научен прилог нашето истражувачко внимание врз него е поопширно. Овој препис книжевникот го пишувал во месец септември во 1562 година,⁷ во средновековниот град Кратово. Пишувањето го извршил по порачка на книжевникот Матеј, којшто бил велик лампадарѝ на софиската црква »Св. Софија«. Денес овој ракопис се чува во Софија – во Црковно-историскиот и архивен институт /ЦИАИ/ под инв. бр. 34 (ХРИСТОВА; МУСАКОВА; УЗУНОВА 2009: 61–64, бр. 30; ВЕЛЕВ 2012). Ваквата сигнатура била регистрирана според редоследот на ракописите од поранешната Синодална библиотека во Софија, опишани и објавени во книга од Ефтим Спространов во 1900 година, каде што опишал 137 ракописни книги и 20 фрагменти (СПРОСТРАНОВЪ 1900: 54–58). Самиот книжевник оставил своерачен запис на л.335б во ракописот, каде што се застапени податоците за времето и за местото на пишувањето, како и за нарачателот на пишувањето:

Сѝе стѝе и вѝжѝтвное еѝлѝе зписа се въ мѝстѝ Кратово по заповѝди гѝна Матѝеа лам'варѝа Великаго. стѝе и великые цѝркви Софѝи Сардакустеи. Въ дѝни бѝгочѝстиваго и Хѝоблюбиваго господара кнеза Димитѝа. правецѝоѝ же тог- да прѝстѝоѝ вѝлѝчѝствѝа въ сѝрвлих кѝнѝ Макариѝоѝ ар'хѝепѝкоѝ въ Пекѝи. Писа послѝбѝни и мѝнши въ сѝпен'ницѝх, тах Іѝваннь, и мѝю се аще что и погрѝших ѝлюв'ве радѝ бѝжѝе, простете. а вѝ Бѝ да прости.

Въ лѝтѝо 735.б.а (7071-5509 = 1562) мѝца септѝевѝа.

Ова свѝто и божѝстѝвено евангелие се најшша во градоѝ Краѝово ѝо зайовед на госѝодиноѝ Маѝеј, великиоѝ ламѝадариѝ на свѝтаѝа и велика црква Софија Сардакиска (Софиска), во времето на благочесниоѝ и Христѝољубив госѝодар кнезоѝ Димитѝар и на ѝгогашниоѝ сѝрски уѝравувач со владарскиоѝ ѝрѝстѝол Макариѝ, архиеѝискоѝ во Пекѝ. Пишуваше ѝоследниоѝ и најѝолен меѝу свѝшѝенициѝте, смиренѝоѝ Иоан. И Ви се молам, ако нешѝо и сум ѝогрѝшил, ѝпросѝеѝте ѝоради ѝубовѝа кон Бога, за на Вас Бог да Ви ѝпросѝи.

⁷ Сѝ до поновата научна литература овој ракопис на поп Јоан Кратовски се претставуваше датиран од 1563 година, зашто не се водело сметка за наведувањето во неговиот запис дека преписот бил пишуван во месец септември, од кога почнува црковната година и завршува со 31 август. Следствено на тоа сѝ уште станува збор за периодот на тековната 1562 година, со која и треба да се датира ова четвороевангелие на поп Јоан Кратовски.

Во годинаџа 7071, месец септември (7071-5509 = 1562).

Претходно, на л. 331б – на крајот од Различните евангелија за секакви потреби, т.е. по прегледот на содржините за читања на 11-те евангелија, книжевникот поп Јоан Кратовски ја оставил својата завршна забелешка: **Слѣа Боѣ дав'шомѠ по зачелѠ и коньць. Амѣъ.** Веднаш по овој запис, на просторот во тесната заставка по која следи »Указот на гласовите«, се забележува покриениот запишан текст од книжевникот поп Јоан со скратена содржинска варијанта на истиот негов погоре предаден запис на л. 335б. Оваа своерачна белешка е пишувана со киноварно писмо, но текстот е покриен со златната боја со која е обоена празната страна на лентовната заставка, при што е оневозможено јасно да се прочита целата содржина на записот. При нашиот личен увид на оригиналниот ракопис извршивме обид за реконструкција на содржината во овој прекриен запис:

Писа сї еѵѣліе пѵѣ Іѵаѣ въ мѣсто Кратово по заповѣди (гѣна Матѣ)еа ла(мѵадар)іа (отъ) Гофїи (Сардакѵстѣи). Въ дѣи хрѣлюбиваго гѣна кн(е)за Димитра, въ лѣѣ 735.б.а (7071).

Го најшша ова евангелие ѿоѣ Јоан во градоѣ Краѣово, ѿо барање на гоѕѣодин Маѣеј ламѣадариј од Софија. Во времѣо на хрѣстољубивиоѣ гоѕѣодин кнез Димѣтар, во 7071 година.

Според нашата претпоставка, на листот 331б поп Јоан Кратовски ја оставил првата замислена варијанта на својот вообичаен запис како пишувач на ракописот, но натаму на л. 335б повторно запишал своерачен запис со пооформена текстуална структура. Тогаш веројатно и го препокрил првичниот запис како понефункционален, насликувајќи мала илуминирана заставка обоена со златна нијанса и орнаментирана со сина боја.

Историјата на ова ракописно четвороевангелие на поп Јоан Кратовски јасно се реконструира според оставените подоцнежни записи на празните листови од подврзаниот кодекс, како и по самите маргини покрај текстот на неговата содржина. Односно, наскоро по завршувањето на неговото пишување ракописот бил однесен во Софија, а веќе во 1622 и 1646 година во два наврата тој бил откупуван поради заложнички долг и се приложувал во софискиот храм »Св. Никола«. До заложувањето на оваа четвороевангелие за подмирување на паричен

долг секако дека доаѓало поради неговото извонредно калиграфско пишување и умешно илуминирање од страна на најопитниот книжевник за тоа време поп Јоан, од надалеку познатиот Кратовски книжевен центар.

Честото преместување и користење на ова извонредно четвороевангелие било причина набргу неговата подврзија да се оштети, па на л.26 од ракописот во запис се засведочува дека до негово преподврзување дошло на 25 ноември 1677 година. На почетокот од XIX век ракописот сè уште бил во софискиот храм »Св. Никола Мириклиски«, кога во 1807-1809 година наново се преподврзал и врз подврзијата се прицврстиле метални релјефни окуви од позлатено сребро. Во таквата положба е сочувано до денес и тоа тежи 14 килограми.

Некаде во втората половина на XIX век овој извонредно значаен ракопис бил пренесен во софиската црква »Св. Спас«, од каде што во почетокот на XX век се нашол на чување во новоформираната ракописна збирка при Синодалната библиотека во Софија. Интересно е да напоменеме дека ракописот го видел и познатиот руски научник и патешественик Виктор Григорович кога во 1845 година пропатувал по Балканот (тогашна Европска Турција), при што и го споменува во својата книга (ГРИГОРОВИЧЪ 1877: 160). Скоро во секоја посериозна научна студија за Кратовскиот книжевен центар или за книжевникот поп Јоан Кратовски се посветува должно внимание токму на овој извонредно калиграфски напишан и илуминиран ракопис од 1562 година. Затоа и ние извршивме покомплексно негово истражување и целосно фотографско објавување во специјално електронско издание (ВЕЛЕВ 2012).

Сочуваниот ракопис содржи II+334+II хартиени листови, но при подоцнежната пагинација на самиот ракопис и првите два празни листови влегле во нумерирачката последователност како лист 1 и 2. Следствено на тоа и при основниот археографски опис на кодиколошките карактеристики на ракописот обемот на кодексот би требало да се одбележува како 336 + II хартиени листови. Ракописот е пишуван со крупно калиграфско полууставно писмо, што го прави текстот лесно читлив и заедно со илуминацијата свечено впечатлив. Сепак, одразот на времето и на правописната традиција во коишто се пишувал ракописот

придонеле на места полууставниот ортографски систем да претрпи извесни калиграфски издолжувања или проширувања при пишувањето на определени графема, како што се на пример - **Ѧ**, **Ѣ**, **З**, **О**, **Ѡ** и др. Ваквото пишување нема некаков личен осмислен систем, туку тоа се прави по слободно чувство на пишувачот. Всушност, таквото писмо на книжевникот поп Јоан Кратовски се препознава како автентично и специфично, при што напоменуваме дека ја следи ортографската еволуција на веќе воспоставениот »кратовски тип на писмо« од писмената традиција во пораните ракописи од македонската редакција на црковнословенскиот јазик.⁸

Правописно-јазичните карактеристики на четвороевангелието на поп Јоан Кратовски од 1562 година скоро и не се разликуваат од оние што се претставени во останатите идентификувани негови ракописи. Особено споредбите се олеснувачки зашто најголемиот дел на ракописите идентификувани дека произлегле од раката на овој истакнат калиграф и илуминатор се преписи од новозаветните евангелски текстови. Сепак, споредбите на сите негови преписи на четвороевангелскиот текст можат да откриваат сосема мали диференцијации на лексички, па дури и на морфолошки план, но главно ваквите инцидентни различности се одраз на моменталните интервенции на книжевникот на определени места од текстот за да се постигне посилен импресивно доживеан ефект. Веројатно ваквите појави настанувале како одраз на тоа кому му бил наменет односниот препис на евангелскиот текст.

Ракописот е пишуван со безјусов ресавски правописен систем, а на места доаѓа до израз и неговата непоследователна или неправилна употреба. Како ракопис пишуван во Кратовскиот книжевен центар е вообичаено што при пишувањето на текстот доминира употребата на малиот ер (-Ѧ), а големиот ер (-Ѣ) поретко е присутен – обично во

⁸ Посебни истражувања за правописните карактеристики во текстовите од Кратовскиот книжевен центар изврши македонскиот палеославист Кита Бицевска (БИЦЕВСКА 2001). Вообичаено е во тие текстови да се среќава едноеровиот правопис (со примената само на малиот ер) или, пак, да доминира малиот ер; по -ц и -з графемата – ѣ да се заменува со -а; ограничувањето на замената на носовките; ретката вокализација на големиот ер: ѣ>ѡ; а од XIV век натаму традиционалната македонска ортографија почнала да трпи примеси од новите реформирани безјусови правописни системи – познати како рашки и ресавски (ВЕЛЕВ 2014: 233–235).

предлозите **ВЪ**, **ГЪ** и **КЪ**, како и во суфиксалните позиции. Големiot ер ќе се сретне и при деназализацијата на големата носовка **Ж**, кога таа се заменува со редуцираниот полуглас, пример: **рѣци**. Но ќе се евидентира и по вокалното р: **врѣхѣ**, или во прилогот **тѣкмо**, итн. Но употребата на големiot ер не е редовно последователна, туку во преписот среќаваме чести примери кога во истата форма се употребува малиот ер, како на пример: **въ землю** и **въ землю**. Како што е вообичаено за ракописите пишувани во македонските средновековни скрипториуми, така и во овој препис има честа употреба на графемата – **S** : **прозвѣнѣти**, **сѣмѣ**, **дрѣсѣи**, **сѣло**, **сѣзѣѣ**, **мносѣи**, итн. Во преписот се забележува и редовната употреба на надредните знаци, карактеристични за периодот на пишувањето на ракописот: акценти (главно акут, поретко и гравис, двоен гравис), паерок, титли, спиритус и сл.

Јазикот на којшто е пишуван ракописот е црковнословенски, типичен за периодот од втората половина на XVI век, со ретки примеси на локални црти од северномакедонските говори и со влијание на јазични форми од српската ракописна традиција. Ваквата ситуација ја објаснуваме како одраз на српското духовно и писмено влијание во Македонија од крајот на XIII и во XIV век, зашто истото било пофункционално прифаќано во ракописното книжевно наследство од северна Македонија, во чиешто скрипториуми македонските дијалектни обележја од тој крај давале основа за тоа (КОНЕСКИ 1975: 19–29, 72–77; УГРИНОВА-СКАЛОВСКА 1988: 159–165).⁹ Особено доаѓа до израз совпаѓањето во еден глас на големiot и на малиот ер во коренот на зборот, замената на големата носовка -ж со -ѣ, преминот на -ы во -и, и сл. Новите особености од народниот говор се идентификуваат со ретки примери во лексиката и фразеологијата, морфолошката пројава на аналитизмот, како и развојот на членот.

Четвороевангелието на поп Јоан Кратовски од 1562 година е мошне богато илуминирано со разновидна орнаментика. Како во сите сочувани ракописи пишувани од поп Јоан Кратовски така и во овој ракопис е комплетиран богат илуминиран ансамбл од: минијатурни заставки со четирите портрети на евангелистите Матеј, Марко, Лука и Јоан;

⁹ За правописните норми во македонската ракописна книжевна традиција има истражувано и палеославистот Зденка Рибарова (РИБАРОВА 2009: 89–95).

заставки во форма на ленти (пошироки рамки со богата орнаментика и со тесни рамки); заглавија со врзано лигатурно писмо и подзаглавија; иницијални букви (големи во плетен балкански стил, тенки со златна боја и мали); маргинални орнаменти и рамка со таблицата на гласовите на кои се изведуваат евангелските текстови во богослужбата; и сл. (ЈАНЦ 1971: 111–128; ХРИСТОВА; МУСАКОВА; УЗУНОВА 2009: 62; ВЕЛЕВ 2012). Само во овој ракопис илуминаторот допуштил да доминира златната колоритна реализација, што му приопштува посвечен впечаток во однос на другите негови четвороевангелија – коишто поседуваат многу побогата и разновидна колоритност од бои. Тој ја употребувал позлатената боја и при пишувањето на лигатурното писмо на насловите на евангелијата, иницијалните плетенки на првите букви од текстовите и на почетоците од самите текстови. Истакнувањето на златниот колорит и ослободувањето од прегустата и реалистична колоритност на орнаментиката нè тера да претпоставиме дека, со четвороевангелието од 1562 година требало да се служат поистакнати црковни или мирски достоинственици – или пак, дека од него требало да се служи на посвечени празнични моменти и пред угледни верски посетители во храмот (ВЕЛЕВ 2012).

Содржинската структура на четвороевангелието од 1562 година е одраз на реформираната текстуална редакција на овој библиски новозаветен текст, што во византиската и во словенската ракописна традиција почнала да се препишува од XIV век наваму. Во словенското ракописно наследство е позната како »светогорска редакција«, зашто се превела од византискогрчки јазик и текстуално наново се реструктурирала во Светогорскиот книжевен центар. Оттаму почнала нејзината распространетост низ сите словенски духовни и книжевни центри, меѓу кои и низ оние на просторот на Македонија.

Споредбената анализа што ја направивме на четвороевангелието од 1562 година со содржинските структури на останатите идентификувани преписи на овој библиски новозаветен текст од поп Јоан Кратовски покажа дека во секој поединечен случај при препишувањето на ракописот тој се однесувал со индивидуален пристап кон неговото содржинско структурирање. Тоа сведочи дека, за книжевникот и илуминаторот поп Јоан Кратовски секој препис поединечно претставувал

Прилог 2: Илуминацијата на почетокот од Евангелието по Матеј, во преписот на четвороевангелието од 1562 година (Софија, ЦИАИ бр. 34).

Appendix 2: Illumination of the beginning of the Gospel of St. Matthew in the transcript of the Four Gospels from 1562 (Sofia, Church Historical and Archival Institute, no. 34)

посебен книжевен и ликовен предизвик, што требало да ги задоволи потребите и барањата на порачателите. Само како илустрација ќе наведеме дека содржината на четвороевангелието од 1562 година почнува со упатството (Сказаније) за редоследот на читањата од четирите евангелија по Матеј, по Марко, по Лука и по Јоан за целата година. Интересно е што ваквото општо упатство за четивата од четирите евангелија низ целата година е застапено само уште во почетокот од содржинската структура на најстариот евидентиран препис на поп Јоан Кратовски од 1558 година. Во другите негови евидентирани преписи нивните содржини почнуваат со предговорот на Теофилакт Охридски кон евангелието по Матеј. Во случајот со преписот на четвороевангелието од 1562 година има една отстапка, кога содржината по глави на евангелието по Матеј вообичаено не следи по предговорот

Прилог 3. Илуминацијата на почетокот од Евангелието по Матеј, во преписот на ракописот од 1567 година (Софија, ЦИАИ бр. 250).

Appendix 3: Illumination of the beginning of the Gospel of St. Matthew in the transcript of the manuscript from 1567 (Sofia, Church Historical and Archival Institute, no. 250)

Прилог 4. Илуминацијата на почетокот од Евангелието по Матеј, во преписот на ракописот од 1579 година (Софија, ЦИАИ бр. 473).

Appendix 4: Illumination of the beginning of the Gospel of St. Matthew in the transcript of the manuscript from 1579 (Sofia, Church Historical and Archival Institute, no. 473)

на Теофилакт. Таа е поместена како продолжение на упатството пред предговорот на Теофилакт (на крајот од л. 46 до л. 6а). Натаму следи предговорот на Теофилакт (л. 6б-9б) и текстот на евангелието по Матеј (л. 10а-95а). Содржинската структура на останатите три евангелски текстови во преписот на ова четвороевангелие следат последователно по редоследот: Предговор за секое од нив, содржина на главите за истите и самите текстови. Натамошниот дел од содржинската структура на овој препис го сочинува месецословот (на л.315б-323б) со наведување за празнувањата на светителските спомени по месеци за целата црковна година – од септември до август. Од лист 324а до крајот

на преписот на ова четвороевангелие следат дополнителните состави кон текстовите на четирите евангелија, што треба да се упатство за примената на евангелските четива во богослужбената практика. Овој содржински блок почнува со упатството за различните евангелски четива применувани за секоја богослужбена потреба (л.324а-325а). По нив се упатствата за евангелските четива при богослужењето низ целата година (л.325а-331а). На л.331б е упатството за 11-те воскресни евангелија, а по него на л.331б-334а е препишано упатството за гласовите на воскресните евангелија во редовната литургиска примена. Самата таблица на гласовите е предадена и во рамка на л.335а. Меѓу нив, на л.334а-б се упатствата за читање на евангелските текстови за деновите сабота и недела од Великиот пост и за 12-те страсни евангелија.

3.4. Четвороевангелие од 1567 година

Четвороевангелието на поп Јоан Кратовски, којшто го препишувал и го илуминирал во месец мај во 1567 година, денес се чува во Софија – ЦИАИ под инв. бр. 250 (ХРИСТОВА; МУСАКОВА; УЗУНОВА 2009: 65–67, бр. 32). Според заведените податоци за ракописот во Втората инвентарна книга при ЦИАИ се дознава дека кон 20-тите години на XX век ова четвороевангелие било засолнето на таванот на Софиската митрополија. Митрополитот Партенија му наредил на левкијскиот епископ Варлаам да го предаде на чување во тогашниот Црковен музеј, каде што и се инвентирал под бр. 250. Ракописот е мошне добро сочуван, а од него недостасуваат неколку листови и тоа: од третиот до шестиот лист на 19-та тетратка (кватернион), како и уште првиот и седмиот лист од 41-та тетратка (кватернион). Денес сочуваниот кодекс содржи II + 322 + II хартиени листови, пишувани со убаво калиграфско полууставно писмо и со безјусов ресавски правописен систем. Инцидентната појава на малата носовка **Ѧ** сведочи за јусовата предлошка што лежела во основата на сите пишувани четвороевангелија од поп Јоан Кратовски. Тоа особено се забележува и во најрано датираниот препис на неговото четвороевангелие од 1558 година (Зографски манастир, сигнатура *Л.в.2*; Илински бр. 26; Нов опис бр. 41). Честата употреба на преписот од тоа четвороевангелие како прирачна проповедна и богослужбена книга било причина тоа да трпи уништувања на кориците. До негово

преподврзување дошло во периодот меѓу 60-те и 70-тите години на XVII век. Ваквото датирање се определува според форзацните листови што послужиле како обвивки на подврзијата. Но и денешните корици не се во добра состојба. Од горната корица е сочуван помал дел од половината на даската, без кожната обвивка. Ваквата состојба е од порано, зашто првичните листови на ракописот се избледнети од атмосферското влијание врз текстот. И при овој ракопис поп Јоан Кратовски го засведочил своето пишување со запис, што се наоѓа на последниот лист 322а. Пред основниот текст на записот е насликана ситна орнаментика во златна боја, а над неа со црвено мастило е вообичаеното почетно обраќање на пишувачот: **Сла̑ съвр̑шителю Бо̑ въ в̑кы в̑ккω^м :-**

Под знаменцето следи текстот на записот, на чијашто лева страна е насликан растителен орнамент во сино-златна боја. Почетната буква на записот е иницијална:

**Сѣ с̑тоє и вж̑твное еѡлїе с̑писа се въ м̑сто Кратово. Въ д̑ни и въ л̑ѣт̑ ѡ
бытїа, р̑з.б̑.є (7075=1567) м̑ца маѡ. Писа посл̑к̑нїи и м̑ншїи въ с̑ѣннице^х
та^х п̑в̑ Іѡ, да м̑лю вы о̑ци с̑тїи и братїа, аще что погр̑ши^х простете, а в̑ Б̑
да простить :-**

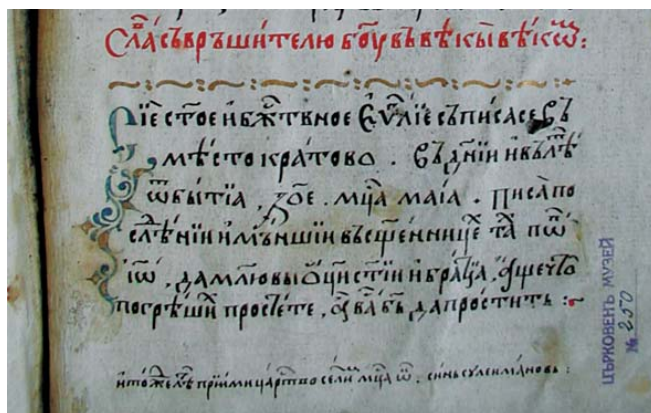
Нешто подолу со поситно писмо е допишано: **и тож̑є л̑ѣт̑ прїми
цар̑тво Сели^м м̑ца ѡ^к. синь Сѡлемановъ :-**¹⁰

Слава на извршиѡелоѡ Бог во век и векови.

Ова свѣто и божес̑твено евангелие се најшиа во градоѡ Краѡово. Во деновїе на месец мај и во годинаѡа од создавањето на свѣтоѡ 7075 (=1567). Пишуваше ѡследноѡ и најдолноѡ меѓу свѣш̑енициѡе смиренїоѡ ѡѡ Јоан. Ве молам свѣш̑и о̑ци и браќа, ако нешїѡ сум ѡгрешил ѡпросїете ми, а Вас Бог да Ви ѡпросїи.

Во исѡѡѡа година, во месец окѡмври, со царс̑воѡѡ завладеа Селим – синоѡ на Сулеман.

¹⁰ Записот го објави уште Иван Гошев во 1929 година (Види ГОШЕВЪ 1929: 10). Натаму истиот се преобјавуваше во повеќе наврати во научната литература и во описот на ракописот. Ние имавме можност да го истражуваме и самиот сочуван оригинал.

Прилог 3: Записот на поп Јоан Кратовски во четвороевангелието од 1567 година (Софија, ЦИАИ бр. 250)¹¹

Appendix 3: Annotation of Priest Jovan of Kratovo in the four Gospels from 1567 (Sofia, Church Historical and Archival Institute, no. 250)

Исто така и овој препис на четвороевангелскиот текст поп Јоан Кратовски богато го илуминарал. Орнаментиката, иницијалните букви како и лигатурното писмо се изведени мошне елегантно, во кои преовладува богат колорит и употреба на позлатена боја. Особено се впечатливи насликаните и обоени минијатури на четирите евангелисти пред почетоците на текстовите на нивните евангелија. Скоро во сите преписи на четвороевангелието од поп Јоан Кратовски се издвојува посебен негов стилски образец на илуминираното минијатурно претставување на четирите евангелисти. Содржината на овој препис од 1567 година е вообичаена како и кај некои други четвороевангелија што ги пишувал поп Јоан Кратовски. Овојпат текстот во преписот почнува со предговорот на Теофилакт Охридски кон евангелието по Матеј, по кој следи содржината по глави и самиот текст на истото евангелие. Со истиот редослед натаму се препишуваат и евангелијата по Марко, по Лука и по Јоан. Следи месецословот, каде што од локалните јужнословенски светители се застапени спомените за српските светители Сава и Симеон. Подоцна во XVIII век некој го дополнил и споменот за бугарската светителка Петка Трновска под 14

¹¹ Снимка добиена со одобрение на директорот на Црковно-историскиот и архивен институт во Софија, проф. д-р Христо Темелски.

октомври, што е разбирливо – зашто во тоа време ракописот се наоѓал во Софија. Содржината на овој препис продолжува со поглавијата на таблицата за редоследот на читањата од евангелијата во празниците за целата година, за саботите и неделите на Великиот пост, за 12-те страдни евангелија, како и од евангелијата по часовите на Велики петок (на Распетието). Следат наводи за различни читања од евангелието во спомен на светителите, показалец на 11-те воскресни евангелија за на утрена и редоследот по гласовите.

4.5. Четвороевангелие од 1569 година

Наредниот евидентиран ракопис препишан и илуминиран од поп Јоан Кратовски е четвороевангелието од 1569 година, што денес се чува во библиотеката на Зографскиот манастир на Света Гора, под сигнатурата *Л.в.3* – Илински бр. 28, Нов опис бр. 44 (КОДОВ; РАЙКОВ; КОЖУХАРОВ 1985: 88–89, бр. 44). Овој ракопис е опишан со кратки археографски белешки и во Каталогот на словенските ракописи, што се чуваат во Зографскиот манастир на Света Гора (РАЈКОВ; КОЖУХАРОВ; МИКЛАС; КОДОВ 1994: 40, бр. 26). Тој е сочуван речиси во целосната изворна текстуална форма, со напомена дека е откинат само првиот лист од 38-от кватернион. Овој лист се наоѓал меѓу сегашните пагинирани листови 296 и 297, што значи дека до негово откинување дошло порано, пред да се изврши пагинацијата на листовите во горниот дел над самиот текст. Тоа се потврдува со отсуството на дел од содржината при крајот на текстот од евангелието по Јоан, како и поради отсуството на првиот лист од кватернионот 38. Така, на претходниот лист 296б е одбележан крајот на кватернионот 37, а на л.297а не е одбележан почетокот на кватернионот 38 – кој е сочуван со 7 листови и неговиот крај е одбележан на л.303б. Во последниот археографски опис на овој ракопис опишувачите наведуваат дека еден откинат лист од ова четвороевангелие на поп Јоан Кратовски се чува во Санкт Петербург, во Државната библиотека – збирка на Порфириј Успенски, сигн. *Fl.602* (ОТЧЕТ 1885: 63, бр. 15). Таму се наведува дека на тој лист е пишувачки текст од евангелието по Јоан – глава 21, стихови 10–20 (КОДОВ; РАЙКОВ; КОЖУХАРОВ 1985: 89). При нашата проверка на изворниот оригинален текст од ракописот констатиравме

дека овој дел од содржината на евангелието по Јоан не е откината. Точно се утврди дека откинатиот лист се однесува на содржината од евангелието по Јоан при крајот на неговиот текст, како што истакнавме и погоре. Во тој случај преостанува да претпоставиме дека, опишувачите точно не го утврдиле делот од содржината во наведениот фрагмент, или пак, дека станува збор за откинат лист од некој друг ракопис на поп Јоан Кратовски. Ваквата дилема ќе се реши при наредната можност да го видиме оригиналниот текст на фрагментот од 1 лист, што се чува во Санкт Петербург.¹²

Основниот зографски дел на ракописот содржи 316 + I хартиен лист, пишуван со средно полууставно писмо и со безјусов ресавски правописен систем. Како и во другите ракописни четвороевангелија пишувани од поп Јоан Кратовски, така и во овој препис инцидентно се појавуваат примеси од употребата на јусови графема (овојпат на големата носовка Ж), а самата појава ја поврзуваме како резултат на јусовата македонска предлошка од којашто книжевникот почнал да ги препишува односните ракописи. Но не треба да се изолира и можноста инцидентните појави на носовките дека е резултат на влијанието од руските печатени богослужбени книги, кои во тоа време веќе добивале свој простор и во библиотеките на македонските цркви и манастири. На крајот допуштаме и на помалку веројатната можност, ваквите изолирани појави на носовки во ракописите пишувани од раката на поп Јоан Кратовски дека се резултат на старата писмена традиција на македонската јусова јазична редакција, која преку постарите сочувани предлошки оставила извесно влијание во писмената практика на овој мошне упатен македонски книжевник. Четвороевангелието е преподврзано во поново време со црн картон, на грбот облепен со кожа. Како и во секое идентификувано четвороевангелие на поп Јоан Кратовски, така и во овој препис на крајот од ракописот тој оставил своерачен запис со личниот потпис:

СѢ СѢЫ И ВЖТВНЫ ТЕТРОЕУЛЪ, ПО ДАРЪ СѢГО ДХА. ПИСА ПОСЛѢАНИИ И МЪНШИИ

¹² По наше барање до професорот Предраг Матејик од Хилендарскиот истражувачки центар при државниот универзитет Охајо во Колумбус – САД љубезно ни беше одговорено и ни беа испратени ксерокс копии од повеќе светогорски ракописи, меѓу кои и снимките од целиот текст на четвороевангелието на поп Јоан Кратовски од 1569 година, што се чува во Зографскиот манастир.

въ сѣннице^х та^х пѡ^н Іѡ. въ мѣсто глѣмо Кратово. въ лѣтѣ 7353 (7077-5508=1569) мѣца мартіа .І. кроуѣ снѣцоу .ка. лоунынъ .І. :-

Ова светио и божесѣвено четвороевангелие, со дароѣи на светиоѣи дух, го пишувa последниоѣи и најдолен меѓу свешиѣенициѣи смирениоѣи ѣоѣи Јоан, во месѣоѣио наречено Краѣово, во годинаѣиа 7077 (=1569) во месец марѣи 10-ѣи, кругоѣи на сонцеѣио 21, а на месечинаѣиа 10.

По примената на богатата илуминација ова четвороевангелие на поп Јоан Кратовски не отстапува од останатите негови идентификувани ракописни преписи на истиот новозаветен библиски текст. Орнаментиката е изведена во неовизантиски стил и со примеси на влијанија од муслимански мотиви, што како образец претставува актуелен за тоа време авторов стил. Пред секое од четирите евангелија е насликана голема заставка со медалјонско портретирање на секој од четирите евангелисти, а од страните се насликани дополнителни орнаментни елементи стилизирани во вид на цветови: лале, зумбул, каранфил и сл. Не се помалку впечатливи уште и лентовидните големи или тесни заставки, иницијалните букви и напишаните лигатурни поглавија. Содржинската структура на ракописот почнува со предговорот на Теофилакт Охридски кон евангелието по Матеј, содржината по глави и самиот текст на истото евангелие. Натаму по вообичаениот редослед последователно се предговорите на Теофилакт Охридски кон евангелијата по Марко, Лука и Јоан, нивните содржини по глави и самите евангелски текстови. По четирите евангелија следи месецословот, во којшто не е застапен споменот за ниту еден јужнословенски локален светител. До крајот на самиот кодекс следат повеќето таблица, и тоа: таблица на евангелски четива од Неделата на митарот и фарисејот, на 12-те страстни евангелија и на четивата за целата Страсна седмица; таблица на евангелските четива што се читаат во спомен на различни светители и при различни треби (служења); таблица на евангелски четива за целата година, распоредени по недели и по денови; како и таблица на 11-те евангелија за на утрената и показалец за редоследот на гласовите. На последните листови 315б-316а е напишан показалецот за начинот на којшто треба да се распоредуваат евангелските четива. Содржината на четвороевангелието завршува на л.316а, а на крајот од овој лист поп Јоан го запишал своерачниот запис,

што го пренесовме погоре. На наредниот празен лист 316б, некаде во XVIII век, извесен поп Стефан запишал содржина на читања по глави од текстот на евангелието по Јоан за деновите од понеделник до сабота – **за 8 сопиши мртвѝмъ, наредъ: сиречъ седмица**. На наредниот краен лист 1а истиот поп Стефан запишал дел од текстот на евангелието по Лука (глава 10-та, стихови 38-41) на грчки јазик, но со црковнословенски кирилични букви.

4.6. Четвороевангелие од 1579 година

Последниот евидентиран ракопис од поп Јоан Кратовски од периодот пред да замине за Романија е четвороевангелието што го напишал во 1579 година. Тој се чува во ЦИАИ во Софија под инв. бр. 473, каде што бил донесен во првата половина на XX век во тогашниот Црковен музеј. Пред тоа се наоѓал во Кокалјанскиот (Урвишки) манастир »Св. Архангел«, а архимандрит Кирил го донел ракописот во наведената софиска збирка и истиот бил заведен во Втората инвентарна книга. Затоа и во палеославистиката овој негов ракопис е познат и под називите Кокалјанско или Урвишко четвороевангелие (ХРИСТОВА; МУСАКОВА; УЗУНОВА 2009: 71–73, бр. 35; ПОП-АТАНАСОВ; ВЕЛЕВ; ЈАКИМОВСКА-ТОШИЌ 1997: 121–122). До денес ракописот е сочуван во обем од 288 хартиени листови. Според основната кодиколошка анализа што ја извршивме врз оригиналниот ракопис се гледа дека се откинати првиот и последниот лист од 37-от кватерниот, а недостасува и крајот од ракописот. Поради честата употребливост на четвороевангелието дошло до негово преподврзување кон почетокот на 30-тите години на XVIII век, но и покрај тоа – денес подврзијата на даските со орнаментирана кожа е одлепена од ракописното тело, а и некои листови се откинати. Неспорно е дека и ова четвороевангелие го пишувал поп Јоан Кратовски, но за разлика од другите евидентирани негови преписи на ракописи од истиот новозаветен библиски текст има извесни подместувања од вообичаените практични пишувачки и илуминаторски навики на книжевникот. Имено, писмото, орнаментиката и јазикот не покажуваат отстапки од претходната препишувачка практика на овој македонски книжевник и илуминатор, но се забележува невообичаена ситуација тој да остави своерачен запис

со своето име во горниот дел над полето од заставката со минијатурата на евангелистот Матеј:

Пиџ грѣшнии пѣи Іѡ прѡтѡпоа лѣѣ ꙗ.п.з (7087-5508=1579).

Пишуваше грешниоѡ ѡѡ Јоан - ѡроѡѡѡѡ, во годиниа 7087 = 1579.

Прилог 4: Запис на поп Јоан Кратовски во горниот дел од заставката во четвороевангелието од 1579 година (Софија, ЦИАИ бр. 473).¹³

Appendix 4: Annotation of Priest Jovan of Kratovo in the upper section of the beginning of the four Gospels from 1579 (Sofia, Church Historical and Archival Institute, no. 473)

Како што се гледа од самиот краток запис што Јоан Кратовски не го оставил на крајот од текстот на четвороевангелието (како што тоа го

¹³ Снимка добиена со одобрение на директорот на Црквно-историскиот и архивен институт во Софија, проф. д-р Христо Темелски.

правел во другите преписи), овде не е наведено местото каде што било извршено пишувањето (во другите преписи: **въ мѣсто гл҃мо Кратово**). Од записот оставен на л. 149б се гледа дека овој ракопис се наоѓал во селото Цапарево (на 30-тина км северозападно од Сандански во Пиринска Македонија), кога се потпишал извесен Стојко од Разлог, зетот од ќерка на тамошниот свештеник. Инаку, на почетокот од XIX век во селото Цапарево се изградила црквата »Св. великомаченик Димитриј«, при што може да се претпостави дека и овој запис бил пишувачки во текот на споменатиот век. Од тој дел на Пиринска Македонија ракописот се однел во Кокалјанскиот манастир, а оттаму се пренел во Софиската митрополија и во Црковниот музеј (денешниот Црковно-историски и архивен институт при БПЦ). Ваквиот историјат на ракописот допушта да констатираме дека веќе како протопоп Јоан Кратовски го пишувал и ова четвороевангелие во Кратовскиот книжевен центар.

Како кај повеќето ракописни четвороевангелија пишувани од раката на протопоп Јоан Кратовски, така и во овој препис текстот почнува со предговорот на Теофилакт Охридски кон евангелието по Матеј, содржината по глави и самиот состав на истото евангелие. Со идентична структура се препишувани и останатите евангелија по Марко, по Лука и по Јоан. По нив следи месецословот, во којшто од јужнословенските локални светители се застапени само спомените на св. Сава и Симеон. Следат преписите на таблица со четива од различни евангелија, што се читаат во спомен на светителите при службите, како и показателот за евангелските четива за богослужењето преку целата година, вклучувајќи ги и показателите за саботите и неделите на Великиот пост, на 12-те страстни евангелија, за редоследот на читањата од четирите евангелија, како и дел од наведените четива за 11-те воскресни евангелија (без крајот).

Во записот на погоре наведениот ракопис за првпат се среќава дека самиот Јоан Кратовски се претставува како протопоп, што означува постар меѓу иереите. Навистина, во тоа време веќе тој би бил на 69-годишна возраст и бил истакнато свештено лице, кое го познавале широко по Балканот. Токму тогаш тој го напуштил родното Кратово и Македонија, заминувајќи во Романија. Се претпоставува дека тоа се случило кон крајот на 1579 година или во почетокот на 1580

година. Завршувајќи ја 7-та деценија од својот живот едноставно тој бил принуден да замине во Романија, а во градот Крајова ги поминал и последните години од својот живот. Затоа и неговото заминување во Романија единствено може да се поврзува со тешките услови за живеење кои настанале во неговиот роден крај во Македонија поради зачестените зулumi од турското владеење, што резултирало со верска асимилација и однародување. Секако дека неговото доаѓање во Романија го искористиле некои од видните влашки болјари или црковни достоинственици за да го пренесе своето калиграфско и илуминаторско искуство на тамошните книжевни дејци. Тоа значи дека и таму бил голем неговиот авторитет како опитен калиграф и вешт илуминатор, при што почнал да добива порачки за нови преписи на ракописни четвороевангелија (ПОП-АТАНАСОВ 2001.а: 112–116; ВЕЛЕВ 2009: 5–19).

4.7. Четвороевангелие од 1580 година

Веднаш по пристигнувањето во Романија, уште во 1580 година во Крајова протопоп Јоан извршил нов препис на четвороевангелие, што е сочуван во обем од 290 хартиени листови. Како што било вообичаено при пишувањата на сите свои ракописи, така и во овој препис тој оставил своерачен запис:

Сѣи свѣтѣи тетрѣѣль сѣписа се въ земли Угровлахиѣской. въ мѣсто Кракво (= Крајова) въ дѣи господѣна Іѡ Мѣхна воеводѣ въ лѣѣ р.з.п.ѣ. (7088-5508 = 1580) месеца августа .ѣѣ. дѣнь. Писа мѣн'ши и послѣднѣи въ свѣцѣницѣѣ протопопа Іѡаннѣ сръбѣѣ ѡ мѣста Кратова, простите, и Богъ вѣ да проститѣ, аминѣ. (СТОЈАНОВИЌ 1982: 229, бр.752).

Ова свѣто четвороевангелие се најшла во Угровлашкаѣа земја, во месѣото Кралево (= Крајова) во времето на војводѣа господѣин Јоан Мѣхна, на 12 августѣ 7088 = 1580 година. Пишуваше најдолниѣи и ѣоследен меѓу свѣшѣенициѣе ѣроѣоѣоѣ Јоан, Србин од градоѣи Краѣово. Просѣете ми и Вас Бог да Ви ѣпросѣи. Амин.

Во содржината на записот самиот пишувач на ракописот себеси се нарекува »Србин од градот Кратово«, што како негова идентификација за првпат се среќава во овој писмен извор – и тоа веќе во одмината возраст, кога се претставува како протопоп. Од дистанца на историското

проследување таквото идентификување треба да се постави во контекст на неговото присуство во влашката средина, каде што при актуелното турско владеење со просторот на Македонија протопоп Јоан Кратовски го поистоветува словенскиот христијански идентитет во смисла на поддаништво кон претходното освојувачко српско владетелство од XIV век.

Историјата на овој негов ракопис е извесна, при што се знае дека во 1684 година бил однесен во манастирот Раковица кај Белград во Србија, а оттаму се пренел во манастирот Ремета, од каде што подоцна се нашол во Музејот на Српската православна црква и во неговиот библиотечен трезор се чува и денес под инв. бр. 332 (БОГДАНОВИЌ 1982: 131, бр. 2011). За жал ние не успеавме да го реализираме истражувањето во оваа српска црковна институција и подробно да го прегледаме овој препис на четвороевангелието од Јоан Кратовски, па и затоа во оваа пригода нема подетално да се задржиме на него.

4.8. Четвороевангелие од 1583 година

Веќе по три години, значи во 1583 година, протопоп Јоан Кратовски го препишал и го илуминирал последниот негов евидентиран ракопис, којшто повторно бил од истиот библиски новозаветен текст – четвороевангелие. Ракописот содржи 285 хартиени листови и денес се чува во Букурешт, во Музејот на уметноста – под сигнатурата Ms slav. 11. Пишувањето го извршил во Крајова и за самиот чин на пишувањето на ракописот оставил своерачен запис:

Сѹи стѹи бжѹтвени тетроевѹлѹ съписа се въ земли Угровлахискои въ мѣсто Кракво. Въ днѹи господѹна Михна введед. въ лѣтѹ з.ч.а (7091-5508=1583) мѣца гѣѹ. .ѣі. днѹ. Писах азъ грѣшни и послѣднѹи въ сѣѹенницех тах проѹпопа Іwannъ, срѣвиѹ ѹ мѣсто Кратова. Да мљю вы шѹи и братѹа аще что погрѣших простете, понже съ зрѣцаломъ писах, а васъ да простиѹ Гѹ прѣмѣстивы и бѣвиѹ вы и помљоуѣ во вѣкы. амиѹ. (ГЕОРГИЕВСКИ 1979: 140; ПОПАТАНАСОВ; ВЕЛЕВ; ЈАКИМОВСКА-ТОШИЌ 1997: 122).

Ова свѣто и божесѣвено четвороевангелие се најшша во Угровлашкаѹа земја, во месѣоѹо Крајова, во ѹериодоѹи на госѹодиноѹи Михна војвода, на 15 јануари во годинаѹа 7091=1583. Пишував јас грешниоѹи и најдолниоѹи меѓу свешѹенициѹи смирениоѹи ѹроѹоѹоѹи

Joan, Србин од градои Крајово.¹⁴ Зајџоа Ве молам оџци и браќа, шџџо и да сум џгрешил – џпросџеџе ми, зашџџо џишував со наочари (или луџа), а Вас џремилосџивџиџџи Госџџод да Ви џпросџи, да Ве благослови и да Ве џомилива со векови, амин.

Ова четвороевангелие, како и претходното пишувано во Романија во 1580 година, не заостанувало со впечатливото калиграфско писмо и со богатата илуминација во однос на неговите поранешни преписи што ги извршил во Кратовскиот книжевен центар. Во периодот на 2008 и 2009 година направивме напор со поранешниот амбасадор на Република Македонија во Романија, неговата екселенција Љупчо Арсовски, да добиеме електронска снимка на ова ракописно четвороевангелие пишувано од протопоп Јоан Кратовски и на четвороевангелието пишувано од македонскиот книжевник Никодим Прилепски/Тисмански во 1404/5 година (се чува во Букурешт, Музеј за културно наследство, инв. бр. 7). За жал, ваквата наша иницијатива не вроди со плод и не успеавме да ги добиеме снимени во електронска форма овие два значајни писмени и културни споменици, кои во голема мерка ја илустрираат средновековната духовна и културна врска меѓу македонската и романската духовна и културна традиција. Двајцата македонски книжевници Никодим Прилепски/Тисмански и протопоп Јоан Кратовски вршеле книжевна дејност во напредната возраст во Романија (во Тисманскиот манастир и во Крајова), каде што и го завршиле својот животен век. Но тие дале голем придонес за развојот на монаштвото и на книжевната ракописна традиција во Романија.

¹⁴ Во периодот на XVI век кај Кратовчани сѐ уште допирале спомените за српското освојувачко владеење на овој дел од Македонија, како последно словенско и христијанско владетелство пред да завладее скоро петвековното турско-османско освојување. Токму тешките услови на живот од турското владеење, што го натерале протопоп Јоан Кратовски да се исели на стари години во Романија, кај него ги пробудиле спомените за родниот крај и за Македонија во смисла на поранешно поддаништво кон српската средновековна држава од XIV век, која пред сѐ своите освојувања ги реализирала на македонскиот простор.

4. ЗАКЛУЧОК

Според прегледот на сочуваните ракописи идентификувани дека се пишувани од раката на протопоп Јоан Кратовски, но и од оние за коишто со атрибуција на текстовите се претпоставува дека се пишувани од него, веќе јасно се констатира дека овој книжевник се ориентирал главно кон пишување на ракописи со новозаветна библиска (односно евангелска) и со литургиска содржина – вкупно десет ракописи: седум четвороевангелија и 3 литургиски зборници. Особено неговите вештини доаѓале до израз при пишувањето на новозаветната библиска книга четвороевангелието, со кои се истакнува како еден од најопитните калиграфи и илуминатори во македонската и во балканската културноисториска традиција. Како таков авторитет тој често бил покануван да ја препишува и да ја украсува оваа значајна новозаветна библиска книга, што била потребна за проповедно-богослужбените намени во секој христијански храм. Богатата илуминација во неговите сочувани ракописи тој ја сликал со природни растителни бои, што ги подготвувал самиот книжевник од тревките и од цветовите никнати во околината на Кратово (ЈАНЦ 1971: 111–128).¹⁵ Дури и кога ја напуштил Македонија и кога заминал во Романија, во Кратовскиот книжевен центар тој оставил свои опитни ученици и следбеници, кои подеднакво како и учителот се истакнале со својата книжевна дејност.

ЛИТЕРАТУРА

- БИЦЕВСКА, К. 2001. *Правописни и фонетски особености во ракописите од Северна Македонија од XIII и XIV век*. Скопје: Менора.
- БОГДАНОВИЌ, Д. 1982. *Инвентар ћирилских рукописа у Југославији (XI-XVII века)*. Београд: САНУ.
- БОСИЛКОВ, С. 1968. *Старобългарски миниатюри*. Софија.
- БУСЛАЕВ, Ф. 1884. Славјански и восточни орнамент по рукописям древнего и нового времени. *Журнал Министерства народ. Просвещения* 5.

¹⁵ Постои бројна научна литература за орнаментното украсувањето на ракописните книги во средновековната книжевна традиција – за стилот, мотивите, како и околу применуваните технологии за изработка на боите, а имајќи ја предвид природата на овој научен прилог ќе наведеме само неколку од нив: БУСЛАЕВ 1884; СТАСОВ 1887; МОШИН 1956: 259–351; БОСИЛКОВ 1968; СТОЈАНОВ 1973; КАТАЛОГ 1980; ВЕЛМАНС 2007; ДЖУРОВА 2007.

- И. ВЕЛЕВ, *Кратовскиот книжевен центар и книжевната дејност ... SLOVO 65 (2015)*
- ДЖУРОВА, А. 2007. *В света на рѣкописите*. Софија: Универзитетско издателство »Св. Климент Охридски«.
- ГЕОРГИЕВСКИ, М. 1997. *Прилози од сѣарайѣа македонска книжевност и култура*. Том 1. Скопје – Прилеп: Менора – Институт за старословенска култура.
- ГОШЕВЪ, И. 1929. Стари записи и натписи, *Годишник на Софийския университетъ, Богословски факултетъ*. Свезка шеста за 1928-1928 година. Софија.
- ГРИГОРОВИЧЪ, В. 1877. *Очеркъ путешествія по европейской Турци*. II изд. Москва.
- ХРИСТОВА, Б.; МУСАКОВА, Е.; УЗУНОВА, Е. 2009. *Опис на славянските рѣкописи в Църковно-историческия и архивен институт – Софија*. Том 1. Библейски книги. Под научната редакција на проф. Климентина Иванова. Софија: Борина.
- ЈАКИМОВСКА-ТОШИЌ, М. 2001. *Македонската книжевност во XV век*. Скопје: Институт за македонска литература.
- ЈАНЦ, З. 1971. Препишувачка школа по па Јована из Кратова и њени одједи у каснијем минијатурном сликарству. *Зборник Музеја примењене уметности 15*: 111–128.
- КАТАЛОГ. 1980. *Каталог изложбе копија орнаментике српских средњовековних ћириличних рукописа XIII-XVI века*. Предговор Јованка Максимовић и Љупка Васиљев. Београд: Народна библиотека Србије.
- KONESKI, В. 1957. *Ohridska književna škola. Slovo 6-8*: 177–194.
- КОНЕСКИ, Б. 1975. *Од историјата на јазикот на словенската писменост во Македонија*. Скопје: Македонска книга.
- КОДОВ, Х.; РАЙКОВ, Б.; КОЖУХАРОВ, С. 1985. *Опис на славянските рѣкописи в библиотеката на Зографския манастир в Света Гора*. Том 1. Софија: Државно издателство »Свят«.
- МОШИН, В. 1956. Орнаментика неовизантиског и »балканског« стила. *Godišnjak 1*. Sarajevo: Balkanološki institut, 259–351.
- ОТЧЕТ. 1885. *Отчет Императорской публичной библиотеки за 1883 год*. Санкт Петербург.
- ПОП-АТАНАСОВ, Ѓ. 1989. *Речник на сѣарайѣа македонска литература*. Скопје: Македонска книга.
- ПОП-АТАНАСОВ, Ѓ. 2001.а. *Македонска книжевна традиција*. Скопје: Институт за македонска литература.
- ПОП-АТАНАСОВ, Ѓ. 2001.б. *Од македонската книжевна минајто*. Скопје: Менора.
- ПОП-АТАНАСОВ, Ѓ.; ВЕЛЕВ, И.; ЈАКИМОВСКА-ТОШИЌ, М. 1997. *Скрипторски центри во средновековна Македонија*. Скопје: Филолошки факултет »Блаже Конески«.

- И. ВЕЛЕВ, *Кратовскиот книжевен центар и книжевната дејност ... SLOVO 65 (2015)*
- ПОП-АТАНАСОВ, Ѓ.; ВЕЛЕВ, И.; ЈАКИМОВСКА-ГОШИЌ, М. 2004. *Творци на македонската лиџераџура (IX-XVIII век)*. Скопје: Институт за македонска лиџераџура.
- РАЈКОВ, Б.; КОЖУХАРОВ, С.; МИКЛАС, Х.; КОДОВ, Х. 1994. *Каталог на славјанските рџкописи в библиотеката на Зографскиот манастир в Света Гора*. Софија: СІВАЛ.
- РИБАРОВА, З. 2009. *Палеословенистички студии*. Скопје: Институт за македонски јазик »Крсте Мисирков«.
- СИМИЌ, С. 1914. *Историја Кратовске области. Годишњица Николе Ѓуџиќа XXXIII*.
- СПРОСТРАНОВЌ, Е. 1902. *Опис на рџкописите в библиотеката на Рилскиот манастир*. Софија.
- СТАСОВ, В. В. 1887. *Славјански и восточни орнаменти по рукописи од древно и ново време*. Санкт Петербург.
- СТОЈАНОВ, М. 1973. *Украса на славјанските рџкописи в Бугарија*. Софија: Бугарски художник.
- СТОЈАНОВИЌ, Ј. 1982. *Стари српски записи и натписи*. Књига 1. Фототипска издања. Београд: САНУ – Народна библиотека Србије – Матица српска.
- СТОЈАНОВИЌ, Ј. 1986. *Стари српски записи и натписи*. Књига 4. Фототипска издања. Београд: САНУ – Народна библиотека Србије – Матица српска.
- СТОЈАНОВИЌ, Ј. 1988. *Стари српски записи и натписи*. Књига 6. Фототипска издања. Београд: САНУ – Народна библиотека Србије – Матица српска.
- СПРОСТРАНОВЌ, Е. 1900. *Опис на рџкописите в библиотеката на св. Синод на Бугарската црква в Софија*. Софија.
- УГРИНОВА-СКАЛОВСКА, Р. 1986. За средновековните книжевни школи. *Климент охридски. Студии*. Скопје: МАНУ, 51–55.
- УГРИНОВА-СКАЛОВСКА, Р. 1988. Заемните врски помеѓу македонската и српската варијанта на црковнословенскиот јазик. *Кирило-методиевскиот (старословенскиот) период и кирило-методиевската традиција во Македонија*. Скопје: МАНУ, 159–165.
- ВАСИЛЕВ, Ј. 1993. Орнаментика у српским рукописима прве половине XVI века. *Археографски прилози 15*: 43–133.
- ВЕЛЕВ, И. 1997. *Лесновскиот книжевен центар*. Скопје: Мисла.
- ВЕЛЕВ, И. 2000. *Проникнување на традицијата и континуитетот*. Скопје: Институт за македонска лиџераџура.
- ВЕЛЕВ, И. 2001. *Записи и натписи од Лесновскиот книжевен центар*. Скопје: Институт за македонска лиџераџура.
- ВЕЛЕВ, И. 2002. Химнографските состави за светите Петнаесет тивериополски свештеномаченици. Уште една новооткриена химнографска творба на св. Климент Охридски. *Археографски прилози 24*: 111–141.

И. ВЕЛЕВ, *Кратовскиот книжевен центар и книжевната дејност ... SLOVO 65 (2015)*

ВЕЛЕВ, И. 2003. Духовната и книжевната дејност на Михаил Кратовски согледани преку изворното градиво. *Балканославика (Balcanoslavica) 32-33*: 169–179.

ВЕЛЕВ, И. 2008. *Македонска книжевност IX-XVIII век*. Том 1 од 130 томови *Македонска книжевност*. Битола: Проект на Владата на Република Македонија.

ВЕЛЕВ, И. 2009. Македонско-романските книжевноисториски врски. *Спектар 53*: 5–19.

ВЕЛЕВ, И. 2012. *Четвороевангелието на пој Јоан Крајовски од 1562 година*. Електронско издание. Скопје: Институт за македонска литература.

ВЕЛЕВ, И. 2014. *Историја на македонската книжевност*. Том 1. *Средновековна книжевност*. Скопје: Гирланда.

ВЕЛИМАНС, Т. 2007. *Чудесна повест иконе*. Београд: Clio.

Summary

Ilija Velev

THE ROLE OF THE KRATOVO LITERARY CENTER AND LITERARY ACTIVITY OF PROTOPRIEST JOAN OF KRATOVO IN THE POST- BYZANTINE HISTORICAL DEVELOPMENT OF MACEDONIAN LITERATURE

The post-Byzantine process of literary and historical development in Macedonia set the foundation for the continuity of medieval and Enlightenment literary tradition, which planted the seed for the so-called national awakening in the reformatory 19th century. Besides the Slepche literary center, the Kratovo literary center also played a significant role in this development, due to the fact that its operation reflected the already established historical experience of the Byzantine Slavic archonship of St. Methodius of Thessaloniki in the Bregalnica-Strumica region as early as the period between 845-855 AD, as well as the revival of the Slavic Bregalnica Archbishopric by St. Clement of Ohrid and the impetus it gave to the increase of the literary processes in this region of Macedonia. This literary center was especially active from the 15th century onwards, through the involvement and efforts of renowned Macedonian literary workers such as Dimitar of Kratovo, Radonja, Gjuro and others (15th century); Father Pejo (15th/16th century); Father Lazar, archpriest Luka, Filimon and the most important

И. ВЕЛЕВ, Кратовскиот книжевен центар и книжевната дејност ... SLOVO 65 (2015)

writer and illuminator the archpriest Joan of Kratovo (16th century); as well as Mihail of Kratovo (17th century) and Veljko Popovich (17th/18th century). The main part of the article is dedicated to the study of the archpriest Joan of Kratovo as one of the most accomplished literary workers in the literary and historical development of Macedonia.

Keywords: Macedonian literary history, Kratovo literary center, written monuments, archpriest Joan of Kratovo

Pregledni članak

Primljen: 6. travnja 2015.

Autor: Илија Велев

Prihvaćen: 11. lipnja 2015.

*Универзитет »Св. Кирил и Методиј«
Институт за македонска литература
Република Македонија, Скопје
ilijavelev@yahoo.com*